

УДК 339.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/181-4>**Герасимова Я.О.**аспірант кафедри міжнародного обліку та аудиту,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»**Herasymova Yanina**

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА В ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ.

Усвідомлення наростаючого впливу мінізації економічної діяльності на масштаби і структурні параметри світового господарства об'єктивно вимагає комплексного дослідження системи факторів, що детермінують її характер, передумови виникнення і векторну спрямованість в умовах глобального економічного розвитку. Вважаємо, що сукупність даних факторів політико-правового, економічного, соціально-культурного й інформаційно-комунікативного характеру формують по суті середовище функціонування тіньового сектору глобальної економіки. Воно являє собою своєрідну «ауру», яка супроводжує й опосередковує тіньові бізнес-транзакції суб'єктів господарювання різної національної належності, а також у конкретних історичних умовах і просторово-часових кордонах формує масштаби і магістральні напрями мінізації економічної діяльності. Інакше кажучи, її глобальне середовище репрезентують кількісні й якісні фактори, що справляють визначальний вплив на мотивацію економічних суб'єктів реалізовувати тіньові господарські операції, стан і вартісні обсяги тіньових транзакцій, процеси розроблення компаніями корпоративних стратегій і бізнес-моделей мінізації, а також спричиняють найбільш значні зрушення у структурі світового виробництва й зайнятості.

Ключові слова: мінізація, тіньова економіка, тіньові бізнес-транзакції, корпоративні стратегії, бізнес-моделі.

SHADOW ECONOMY IN THE GLOBAL ENVIRONMENT: COMPREHENSIVE STUDY OF FACTORS

Awareness of the growing impact of the shadowing of economic activity on the scale and structural parameters of the world economy objectively requires a comprehensive study of the system of factors that determine its nature, preconditions and vector orientation in the context of global economic development. We believe that the combination of these factors of political, legal, economic, socio-cultural and informational-communicative nature essentially form the environment for the functioning of the shadow sector of the global economy. It is a kind of "aura" that accompanies and mediates the shadow business transactions of economic entities of different nationalities, as well as in specific historical conditions and spatio-temporal boundaries forms the scale and main directions of shadowing of economic activity. In other words, its global environment is represented by quantitative and qualitative factors that have a decisive influence on the motivation of economic entities to implement shadow business operations, the state and value of shadow transactions, the development of corporate strategies and business models of shadowing, and cause the most significant shifts in the structure of world production and employment. At the same time, another important circumstance cannot be overlooked: the general vector of shadowing of financial and economic operations of economic entities is formed in modern conditions both on the basis of objective economic laws and as a result of systemic influence of global trends of world economic development. nonlinear and emergent factors of civilizational social progress. It should also be noted that while the pre-globalization stage of the world economy was characterized by the dominant one-vector influence of the exogenous environment on the processes of shadowing economic activity, global conditions determine the formation of a qualitatively new – dialectically-mutually determined – model of shadow economy. It is characterized, on the one hand, by the strong influence of the global environment on the activities of shadow business structures with a significant diversification of factors taken into account in the development and implementation of corporate strategies and business models, and on the other – by deep structuring of the shadow economy. compliance with their own economic interests and operational and strategic objectives.

Key words: shadowing, shadow economy, shadow business transactions, corporate strategies, business models.

JEL classification: F50, F52, F60

Постановка проблеми. Не можна випускати з уваги одну важливу обставину: загальний вектор мінізації фінансово-господарських операцій економічних суб'єктів формується у сучасних умовах як на основі дії об'єктивних економічних законів, так і у результаті системного впливу глобальних трендів світогосподарського розвитку, а також нелінійних й емерджентних чинників цивілізаційного суспільного прогресу. Їх синергійна дія виявляється у появі в останні десятиліття якісно нових міждержавних політико-економічних й соціальних суперечностей й антагонізмів,

розв'язання яких напряму залежить від імплементації національними урядами держав нетрадиційних інструментів й механізмів детінізації економічної діяльності, а також реалізації деофшоризаційних стратегій національного економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження даної проблематики внесли багато зарубіжних та вітчизняних вчених, як то Бородюк В., Турчинов А., Приходько Т., Пияк Е., Лібман А., Мизес Л. Фон., Шнайдер Ф. Але поза їхньою увагою залишаються питання узагальнення теоретико-методо-

логічних досліджень щодо системи факторів тінізації фінансово-господарської діяльності.

Метою статті є виділення постійно діючих факторів глобального середовища тінізації економічної діяльності.

Вклад основного матеріалу дослідження. Значне різноманіття факторів тінізації економічної діяльності й наявність істотних диференціацій у їх економічній природі вимагають проведення їх групування за певними ознаками. Вважаємо, що, залежно від характеру впливу на структурну динаміку глобального економічного розвитку, у системі факторів тінізації фінансово-господарської діяльності можна виокремити дві їх групи: змінно-кон'юнктурні і постійно діючі. Що стосується змінно-кон'юнктурних факторів глобального середовища, то вони включають, на нашу думку, так звані динамічні чинники, тобто ті, що мають тимчасовий і перманентно змінюваний характер дії, а відтак – справляють відчутний вплив на поточний стан і структурну динаміку світогосподарського розвитку та змінюють його базові кількісно-якісні характеристики. Йдеться насамперед про перманентну волатильність і періодичні циклічні коливання макроекономічних показників й індикаторів різних країн, а саме: національних податкових ставок корпоративного прибуткового оподаткування, обсягів національного виробництва, рівня зайнятості і безробіття, масштабів експортно-імпортних й інвестиційних операцій, інфляції, норми нагромадження капіталу, цінової кон'юнктури на товари виробничого споживання та ін.

Водночас, і у загальнотеоретичному, і в економічно-практичному вимірах актуального значення набувають постійно діючі фактори глобального середовища тінізації економічної діяльності. З одного боку, вони мають, на нашу думку, стабільний і довготривалий характер дії, обумовлений політико-правовою, економічною і соціально-культурною стабільністю різних держав. З другого ж боку, дана група середовищних факторів здатна на глибокому структурному рівні розбалансувати світові економічні пропорції, а саме: між виробництвом засобів виробництва і споживчих товарів; між сферами матеріального і нематеріального виробництва; між нагромадженням і споживанням капіталу; між спеціалізацією, кооперуванням і комбінуванням виробництва; у розподілі виробничих ресурсів країн між традиційними й інноваційно місткими галузями і секторами національних економік; у використанні сукупного суспільного продукту на відшкодування виробничих засобів, суспільне й особисте споживання; у співвідношенні між особистісними й речовими компонентами продуктивних сил та ін.

Водночас комплексний аналіз тінізації економічної діяльності у глобальних умовах дає змогу також виокремити групи середовищних факторів її поширення залежно від сфери суспільної діяльності. Тут важливо зазначити, що, незважаючи на доволі високу варіативність причин виникнення тіньового сектору у різних регіонах світу залежно від рівня соціально-економічного розвитку країн, матеріального добробуту їх населення та запроваджуваних державою регуляторних обмежень бізнес-діяльності, універсальними можна вважати чотири групи середовищних факторів його розширення у глобальних умовах – політико-правові,

економічні, соціально-культурні й інформаційно-комунікаційні.

Характеризуючи політико-правове середовище тінізації економічної діяльності, зазначимо, що воно включає насамперед недосконалість національного податкового законодавства держав; існуючі вади діючої системи боротьби з економічною злочинністю; корумпованість державних службовців і правоохоронних структур; брак їх діяльності у царині припинення економічної діяльності незаконного і кримінального характеру; недосконалість процесу приватизації; нестабільність і кризу політичних режимів; низьку ефективність інститутів громадянського суспільства і політичної відповідальності; брак суспільного контролю над діяльністю органів державного управління; слабкість національного антикорупційного законодавства, його невідповідність нормам міжнародного права та ін. Важливо при цьому зазначити, що розвиток тіньової економіки завжди є закономірною реакцією фізичних осіб, бізнесового і підприємницького секторів на сам факт існування державного регулювання економічних процесів, високого рівня корупції й бюрократизації управлінських процесів. Як результат – неухильне зменшення обсягів податкових надходжень до державних бюджетів та зростання рівня тінізації економічних операцій підприємницьких і бізнес-структур.

Наголосимо також, що саме політико-правові чинники виявляють нині найтісніший взаємозв'язок з тінізацією економічної діяльності, оскільки сформований у тій чи іншій державі політичний, законодавчий й інституційно-регуляторний клімат власне й визначають режим економічної діяльності суб'єктів господарювання – від надання економічних і податкових преференцій бізнесу до запровадження жорстких тарифних і нетарифних бар'єрів в експортно-імпортних операціях, заборон на ведення окремих видів трансакцій, бойкотів й ембарго тощо. А отже – співвідношення базисних владних інституцій, підсистем суспільних відносин, взаємодію між різними соціальними групами залежно від їх відношення до засобів виробництва і способів отримання певної частки суспільного багатства, характеру привласнення предметів природи у процесі праці, а також матеріальних і нематеріальних благ через механізм відчуження.

Наступна група середовищних чинників тінізації – це економічні фактори, пов'язані з поширенням неформальної зайнятості, реструктуризацією галузей і секторів фінансово-господарської діяльності економічних суб'єктів, перманентними кризами національних фінансових систем країн, процесами міжнародної трудової міграції, офшоризацією бізнес-операцій та ін. Крім того, в останні десятиліття, за умов розгортання динамічних транснаціоналізаційних і глобалізаційних процесів, сутнісний зміст тіньової економіки знає постійних трансформацій як за речовим змістом, так і суспільними формами прояву також під впливом наростання масштабів відмивання «брудних» грошей, транскордонного руху товарів, послуг і факторів виробництва, його системної мереживізації і фрагментації, переходу багатонаціональних підприємств до реалізації стратегій і бізнес-моделей агресивного податкового планування, імплементації податкових «гібридів» і корпоративних податкових інверсій.

Доречно відзначити, що подібна ситуація характерна і для фінансово-господарської діяльності сучасних багатонаціональних підприємств, які, як свідчить світовий досвід, в останні десятиліття суттєво активізували операції з переведення отриманих їх структурними підрозділами прибутків до офшорних податкових юрисдикцій.

Характеризуючи глобальне економічне середовище тінзації господарських операцій, не можемо не відзначити і таке: наростаюча інтеграція національних економік у світогосподарську систему, зростання рівня їх взаємозалежності і поглиблення міжнародного поділу праці мають своїм закономірним наслідком активну переорієнтацію бізнес-структур на радикальне зниження трансакційних витрат бізнесу, насамперед в частині фонду оплати праці. Найбільш простим механізмом досягнення цієї стратегічної мети лежить у площині переходу компанії у «тінь» та перенесення робочих місць до тих держав і регіонів, які мають деформалізовані ринки праці з масштабним за часткою зайнятих тіншовим сектором. При цьому найбільшу «схильність» до переведення у «тінь» господарських операцій виявляють невеликі за розміром підприємницькі структури сервісного сектору економіки насамперед торгівлі, громадського харчування, туризму, професійних й особистих послуг.

У системі економічних чинників глобального середовища тінзації фінансово-господарських операцій особливе місце посідає довгостроковий світовий тренд до поступового постаріння населення. Так, за оцінками фахівців ООН, станом на 2020 р. у світі налічувалось 727 млн осіб віком 65 років і більше, що становить 9,3% загальної кількості світового населення. Прогнозується, що що на період до 2050 р. ця цифра подвоїться і становитиме 1,5 млрд осіб, або 16% чисельності світового населення [1]. Подібна динаміка неухильного зростання у його структурі осіб літнього і похилого віку дає змогу зробити висновок про стрімке підвищення глобального попиту на послуги категорій працівників, найбільш схильних до зайнятості у неформальному секторі.

Своєю чергою, значне зростання в останні десятиліття економічної активності жінок та їх масова інтеграція у глобальний ринок праці також мультиплікують процеси тінзації економічної діяльності. Значимо, що у період 1960-2000 рр. частка зайнятих на ринку праці жінок зросла з 37,7 до 59,9% економічно активного населення жіночої статі, що збільшило їх частку у загальній кількості робочої сили у США з 33,4 до 46,5% відповідно [2]. Якщо у 1950 р. у Сполучених Штатах Америки частка зайнятих жінок становила лише 29,6% економічно активного населення жіночої статі, то у 2050 р., за прогнозом досягне 47,7% [3, с. 16]. Таким чином, наростаюча фемінізація глобальної зайнятості на тлі високої зацікавленості жінок в органічному поєднанні сімейних обов'язків й зайнятостю на ринку праці спричиняє наростаючий глобальний попит з боку жінок на різного роду гнучкі й нестандартні робочі місця, які в силу значного браку законодавчого унормування і регулювання репрезентує неформальний сектор загальної зайнятості [4].

У комплексному аналізі економічних факторів глобального середовища тінзації бізнес-діяльності не можемо оминати увагою і такий чинник як зна-

чне зростання в останні десятиліття економічного добробуту світового населення. Так, тільки у період 2010–2018 рр. загальна кількість багатих громадян зросла у Північноамериканському регіоні з 3,3 до 5,6 млн осіб; Азійсько-Тихоокеанському регіоні – з 3,3 до 6,1 млн; у Європі – з 3,1 до 4,8 млн; у країнах Середнього Сходу – з 0,4 до 0,7 млн; Латинської Америки – з 0,5 до 0,6 млн; Африки – з 0,1 до 0,2 млн відповідно [5]. В аналізі сучасних процесів зростання економічного добробуту світового населення не можемо оминати увагою й показник глобального особистого фінансового добробуту, який збільшився з 80,5 трлн дол. США у 1999 р. до 226,4 трлн у 2019 рр. [6, с. 5].

Дані процеси, як можемо спостерігати, спричинивши колосальну концентрацію світового багатства у руках заможного класу та представників малочисельного олігархічного класу, одночасно стали потужним драйвером тінзації економічної діяльності. Її домінуючими каналами є значне підвищення глобального попиту на послуги найманих хатніх працівників [7] та офшорних податкових юрисдикцій. Останні, як свідчить міжнародний досвід, забезпечують можливості контролювання економічними суб'єктами власних капітальних активів, збереження і примноження ними заощаджень у першокласних світових банках, виведення отриманих доходів з-під контролю країн податкового резидентства, стратегічного структурування й управління активами й інвестиційними портфелями, планування нерухомості та ін. Підтвердженням даної тенденції є, зокрема, масштаби «захованих» фізичними особами у податкових притулках капіталу, вартісні обсяги якого оцінюються нині в діапазоні від 8,7 до 36 трлн дол. США, а глобальні збитки національних урядів від недоплачених податків з доходів фізичних осіб – 200 млрд [8].

У комплексному аналізі економічних факторів глобального середовища тінзації фінансово-господарських операцій на особливу увагу заслуговують й масштабні за кількісними і диверсифіковані за структурною міжнародної міграційні процеси. Так, за оцінками експертів Міжнародної організації з міграції, упродовж останніх десятиліть загальна кількість міжнародних мігрантів збільшилась у понад три рази – з 84,5 до 5 до 271,6 млн осіб.

Наступну групу факторів тінзації економічної діяльності репрезентують соціально-культурні чинники, вплив яких на сферу міжнародного бізнесу обумовлений існуючими відмінностями у соціальних нормах, культурних установках й орієнтаціях суб'єктів господарювання, що сформувались у націй і народів упродовж довготривалого історичного поступу. Так, у світових і національних релігіях з самого початку їх формування доволі варіативним було ставлення до наркотичних речовин і алкоголю. У той час як одні активно застосовували наркотичні речовини й алкоголь у релігійних обрядах, інші категорично відмовлялись від їх застосування. І лише у середні віки у період поширення в Азії і Європі монотеїстичних релігій, наркотичні речовини посіли маргінальну нішу.

Своєю чергою, у багатьох країнах, що розвиваються, доволі лояльним і терпимим є суспільне ставлення до фактів недотримання компаніями малого і середнього бізнесу діючого податкового законодавства. Зокрема, вважається, що подібного роду підприємницькі струк-

тури володіють природним правом ухилятися від виконання своїх податкових зобов'язань перед державою і порушувати діючі законодавчі норми у цій царині в силу орієнтації на нівелювання монопольних конкурентних переваг корпорацій великого бізнесу, здобутих ними у результаті отриманих від держави преференцій.

Потужний вплив соціально-культурного середовища на процеси тінізації економічної діяльності яскраво виявляється у широкому сприйнятті різними групами населення духовних цінностей, субкультури і романтики злочинного світу. Вони не тільки забезпечують регламентування і упорядкування способу життя, поведінкових моделей і злочинної діяльності кримінальних співтовариств (усупереч законотворчому суспільству), але й активно залучають тінювий духовний потенціал для досягнення суспільно-політичних і соціальних цілей тінізації економічних відносин. У такий спосіб відбувається кримінальне спотворення соціалізації особистості, активізація її злочинної і протизаконної економічної поведінки.

І, нарешті, четверту групу середовищних факторів тінізації економічної діяльності формують інформаційно-комунікаційні чинники. Їх зародження пов'язане з четвертою промисловою революцією, яка на рубежі ХХ–ХХІ ст. започаткувала фундаментальні процеси діджиталізації глобального суспільного відтворення, що базуються на широкомасштабному застосуванні в усіх його структурних ланках піонерних інформаційно-комунікаційних технологій. Наголосимо, що механізм дії інформаційно-комунікаційного середовища на процеси тінізації економічних операцій пов'язаний насамперед з докорінними змінами існуючих підходів до організації виробничо-інвестиційної, фінансової, торговельно-збутової, транспортно-логістичної, маркетингової, науково-технічної, інноваційної та інших видів економічної діяльності суб'єктів господарювання. У сукупності вони спричиняють фундаментальні якісні модифікації самих ринкових акторів.

Фундаментальність впливу інформаційно-комунікаційних чинників глобального середовища тінізації економічної діяльності набуває свого концентрованого вираження насамперед у загальносвітовому поширенні електронної комерційної діяльності, динамічному розвитку інноваційних комунікаційних систем, платформних бізнес-моделей, масштабному впровадженні у бізнес-діяльності сучасного програмного забезпечення, системній діджиталізації транскордонних потоків фінансового капіталу та ін. Усі вони у сукупності спричиняють значне розширення ресурсних можливостей компаній щодо тінізації своїх фінансово-господарських операцій на величезні суми по усій планеті.

Принагідно відзначимо, що зв'язок електронної комерції з системними процесами тінізації економічної діяльності виявляється насамперед у значному спрощенні процесу організації й реалізації торговельних операцій завдяки використанню діджитал-технологій, а отже – суттєвому зниженню пов'язаних з торговельними операціями трансакційних витрат, пов'язаного з пошуком потенційних покупців і продавців, підвищенням ефективності корпоративної політики управління запасами, а також оперативним виведенням торговельних трансакцій з-під моніторингового контролю державних регуляторних органів. Так, за прогнозами експертів СОТ, завдяки зниженню трансакційних витрат

бізнесу та підвищенню продуктивності діджитал-технології здатні на період до 2030 р. забезпечити додатковий приріст глобальної торгівлі на рівні 34% [9].

Тісний зв'язок електронної комерції з системними процесами тінізації економічної діяльності виявляється також у неналежному захисті прав споживачів, об'єктів інтелектуальної власності й персональних даних споживачів, браку ефективного фінансового контролю за укладанням електронних контрактів, проведенням електронних транзакцій, їх обліково-аналітичним відображенням, технічною підтримкою платіжної інфраструктури. Особливої уваги в аналізі впливу електронної комерції на тінізацію економічних операцій заслуговують й питання щодо державного регулювання електронних транзакцій у споживчому секторі з причин можливого ухилення інтернет-магазинів від виконання своїх обов'язків в частині виплати споживачам компенсацій, приховування своїх фактичних адрес та проведення взаєморозрахунків зі своїми партнерами-учасниками платіжних операцій.

Водночас, ні для кого не секрет, що сам Інтернет в останнє десятиліття став потужним драйвером тінізації глобальної діяльності. Тут не можемо обійти увагою доволі широке застосування в останнє десятиліття недобросовісними економічними суб'єктами таких заборонених законом «бізнес-практик», як-от: кіберзлочини, електронне шахрайство, обман покупців при здійсненні інтернет-платежів; створення фальшивих платіжних систем, сайтів Інтернет-магазинів і кредитних організацій; використання програмного забезпечення для взлому комп'ютерних мереж; створення хакерських програм і шкідливих кодів з метою отримання облікових даних користувачів; DDOS-атаки; шахрайство у соціальних мережах і на безкоштовних сайтах приватних оголошень та ін. І це не беручи до уваги заснованих по усьому світу й багаточисельних за кількісним складом віртуальних і «оболонкових» компаній, фірм-«поштових скриньок», офшорних компаній, котрі дають можливість бізнесовим структурам реалізувати широкий спектр інструментів агресивного податкового адміністрування, нівелюючи при цьому гострий конфлікт економічних інтересів держави і бізнесу по лінії податкової оптимізації і зниження трансакційних витрат економічної діяльності.

Узагальнюючи, відзначимо, що процеси тінізації економічної діяльності у сучасних умовах перебувають під потужним системоформуючим впливом дії факторів глобального середовища. З одного боку, воно визначає мотиваційні установки суб'єктів господарювання різної національної належності щодо проведення тінювих економічних операцій, а також загальну політико-правову, економічну, соціально-культурну й інформаційно-комунікаційну ауру їх діяльності; а з другого – вимагає від економічних агентів враховувати середовищні фактори при розробленні й імплементації своїх корпоративних стратегій і бізнес-моделей. Зазначимо також, що у той час як доглобалізаційний етап розвитку світового господарства характеризувався домінуючим одновекторним впливом екзогенного середовища на процеси тінізації економічної діяльності, то глобальні умови детермінують формування якісно нової – діалектично-взаємодетермінованої – моделі тінювої економіки. Вона характеризується, з одного боку, потужним впливом глобального

середовища на діяльність тіньових бізнес-структур зі значною диверсифікацією чинників, які враховуються ними при розробленні й реалізації корпоративних стратегій і бізнес-моделей, а з другого – глибокою струк-

туризацією суб'єктами тіньової економіки глобального середовища у відповідності зі своїми власними економічними інтересами та операційними і стратегічними цілями.

References:

1. World Population Ageing 2020 Highlights. UN. Department of Economic and Social Affairs. Available at: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Sep/un_pop_2020_pf_ageing_10_key_messages.pdf (accessed 22 January 2021).
2. Zillman C. Women's Representation in the Workforce May Never Equal Men's. *Fortune*, 31.01.2017. Available at: <https://fortune.com/2017/01/31/women-workforce-labor-force/> (accessed 22 January 2021).
3. Tooss M. Labor Force Change, 1950–2050. A century of change: the U.S. labor force, 1950–2050. Available at: <https://www.bls.gov/opub/mlr/2002/05/art2full.pdf> (accessed 22 January 2021).
4. Marilyn C., Chen M. A. (2001) Globalization and the informal economy: how global trade and investment impact on the working poor. WIEGO, May. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_122053.pdf (accessed 22 January 2021)
5. Number of high net worth individuals worldwide from 2010 to 2018, by region (in millions). Statista. The Statistics Portal. Available at: <https://www.statista.com/statistics/263488/millionaires-worldwide-by-region/> (accessed 22 January 2021).
6. Global Wealth 2020: The Future of Wealth Management. 20th Edition. A CEO Agenda. Boston Consulting Group, June 2020.
7. Hazans M. (2011) Informal Workers Across Europe: Evidence from 30 Countries. IZA DP, No. 5871, July. Available at: <http://ftp.iza.org/dp5871.pdf> (accessed 22 January 2021).
8. Shaxson N. (2019) Tackling Tax Havens. *Finance & Development*. Vol. 56. No. 3. Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2019/09/tackling-global-tax-havens-shaxon.htm> (accessed 22 January 2021).
9. Azevêdo: E-commerce must be a force for inclusion. Available at: https://www.wto.org/english/news_e/spra_e/spra264_e.htm (accessed 22 January 2021).